

AHLÂK ÜZERİNE MEKTUPLAR *

I

Descartes'dan Elisabeth'e

Bayan,

Seneka'nın, *mesut hayat* adlı kitabını, hoşlarına gidebilecek bir musahabe olarak, Altesinize, teklif etmek maksadiyle seçtiğim zaman, yalnız müellifin şöhreti ile mevzuun asaletini göz önüne aldım-da, mevzudan bahsediş tarzını düşünmedim, çünkü o zamandanberi gözden geçirdiğim bu tarzı, takibe degecek kadar doğru bulmayorum. Fakat Altesinizin, onun hakkında bir hüküm verebilmeleri için, burada Seneka gibi iman ışığından mahrum ve yalnız tabii aklı kendine rehber edinen bir feylesofun bu mevzudan ne şekilde bahsetmesi gerektiğini anlatmaya çalışacağım.

Başlangıçta, pek doğru olarak, "*hepsi mesut yaşamak istiyor, fakat saadeti vücuda getireni bilmiyor,*" diyor. Halbuki *mesut yaşama'nın* ne olduğunu bilmeğe ihtiyaç vardır. Bahtla saadet arasında bir fark bulunmasaydı, ben buna fransızca olarak bahtlı yaşamak derdim: baht ancak bizden dışarıda bulunan şeylere bağlıdır, kendi emeğiyle edinemedikleri bir nimete kavuşan kimselere hakîmden çok bahtiyar denmesi de bundandır. Halbuki saadet *tam bir ruh memnunluğu ile iç hoşnutluktan* ibarettir. Bu ise talihin lütfuna en fazla mazhar olanlarda bulunmaz da, talihten yardım göremeyen hakîmlerde bolca bulunur. Böylece, mesut yaşamak, bence, ruhu memnun ve hoşnut yaşamaktan başka bir şey değildir.

Bundan sonra, saadeti vücuda getirenin ne olduğunu, yani bize bu en yüksek memnunluğu veren şeylerin neler olduğunu, gözden geçirdiğimde, bunların da iki türlü olduğunu görüyorum; Fazilet ve hikmet gibi iktidarımız dahilinde olanlarla itibar, servet ve sıhhat gibi elimizde

* Bütün felsefe, diyordu Descartes, bir ağaç gibidir. Kökleri metafizik, göğdesi fizik, dalları da: tıp, mihanik ve ahlâktır». Fakat, «hikmetin en son basamağı olan bu en yüksek ve en mükemmel ahlâk başka bilimlerin tam bir bilgisini icabettirir». Böylece hikmet ağacının en sonuncu dalı olan *Katî ahlâka* ancak kökler ve göğdeden sonra varılacağından, ve «bilimlerde sağlam ve sabit bir şey kurmak için eskiden doğru sandığı bütün şeyleri yanlış diye atıp, her şeye yeni baştan, temelinden başlamaya koyulurken» işlerinde kararsız kalmamak ve elinden geldiği kadar mesut yaşamak için üç veya dört kaideden ibaret *muvakkat bir ahlâk* kabul etmiştir. Ne yazık ki, üçyüz yıl yaşayacağını umarken, olgun bir yaşta İsveç sarayında ölmesi, eserlerinin sonu olacak *katî ahlâk'ın* neşre imkân vermemişti. Fakat, felsefenin bir talihi olarak, otuz yıl harplerinde tacını kaybeden Bohemya Kırallı, Palatin Kontu Fredrik'in kızı Prenses Elisabeth'e metafizik (1641) ve fiziğini (1644) neşrettikten sonra, yazdığı ve bizim burada dostum Suut Kemal Yetkin'in telkiniyle çevirmeyi düşündüğümüz, bir sıra mektupta bu *katî ahlâk'ın* izahını buluyoruz. Bugün Descartes'la uğraşanların üzerinde durduğu bu bahse dair iyi bir fikir edinmek isteyenlere Profesör Lacombe'un Descartes üzerine derslerini okumayı tavsiye etmek istediğim. (M. K.)

olmayanlar: zira hasta olmadığı halde hiç bir şeyden mahrum da bulunmayan, fakat bunun yanında fakir, hasta ve sakat bir başkası kadar da hakîm ve faziletli olan asîl bir adam, ötekinden daha tam bir memnurluk duyabilir. Bununla beraber, küçük bir gemi, içinde daha az içki bulunsa da, büyük bir gemi gibi dolu olabileceğinden, böylece her birinin memnurluğunu, akla göre ayar edilen arzularının doluluk ve tamlığı olarak aldığımızda, en fakir ve talih veya tabiatın en çok gadrine uğrayanların da, birçok nimetlerden istifade edemeseler de, yine başkaları kadar memnun ve hoşnut olacaklarından şüphe edemem. Burada söylediğim de ancak bu türlü memnurluktur; zira, başka türlüünü aramak beyhudedir, çünkü hiç bir suretle elimizde değildir.

İmdi, bana öyle geliyor ki, herkes, *Usul Hakkında Nutuk*'ta söylediğim, üç ahlâk kaidesine ait olan üç şeye riayet ettiği takdirde, başka yerden bir şey beklemeksizin, kendini kendinden memnun kılabilir.

Birincisi, insanın hayatın her fırsatında, yapması veya yapmaması gereğini bilmek için, her zaman elinden geldiği kadar, düşüncesini kullanmaya çalışmasıdır¹.

İkincisi, aklının tavsiye ettiği her şeyi, ihtiras veya iştihalarına kâpılmaksızın yerine getirmek için, sağlam ve sabit bir karar sahibi olmasıdır². Bence fazilet bu karar sağlamlığı olsa gerektir, bununla beraber şimdiye kadar onu bu şekilde anlayan bir kimse tanımıyorum: halbuki o, türlü türlü şeylere şamil olduğundan, birçok çeşitlere ayrılmış, ve dolayısıyla başka başka adlar almıştır.

Üçüncüsü, böylece, elinden geldiği kadar, akla göre hareket ederken, sahip olmadığı bütün nimetlere tamamiyle iktidarının haricinde şeyler göziyle bakması, ve bu vasıta ile, onları hiçbir zaman arzu etmemeye alışmasıdır³; zira memnun olmamıza mani olan biricik şey, arzu, esef veya nedamettir: ama her zaman aklımızın emrettiğini yapacak olursak, sonradan olaylar aldandığımızı gösterse bile, nadim olmak

¹ Descartes'in burada koyduğu üç kaide, *Usul Hakkında Nutuk*'ta kabul ettiği üç *muvaqqat ahlâk* kaidesidir. Bu, birinci *katî ahlâk* kaidesine tekabül eden birinci muvaqqat ahlâk kaidesi şu idi: «Tanrının beni çocukluğumdanberi lütfen terbiyesi altında yetiştirdiği dini katiyet ve sebatla muhafaza ederek, *memleketimin kanun ve adaletlerine itoat etmek*, ve bunların dışında şeylerde, kendileriyle bir arada yaşayacağım kimselerin en akıllıları tarafından umûmiyetle amel olunan en mutedil ve *ifrattan en uzak kanaatlara göre kendini idare etmek*» (*Usul Hakkında Nutuk*, III)

² *Muvaqqat ahlâk*'ın «ikinci kaidesi, işlerinde mümkün olduğu kadar sabit ve katî kalmak ve en şüpheli kanaatları bile, bir defa kabul ettikten sonra en doğru ve en şaşmaz kanaatlarımış, gibi takibetmek». (*Usul Hakkında Nutuk*, III)

³ *Muvaqqat ahlâk*'ın «üçüncü düsturu, daima talihten ziyade kendini yenmeye ve dünyanın düzeninden ziyade kendi arzularını değiştirmeye gayret etmek, ve umûmiyetle düşüncelerimizden başka hiç bir şeyin iktidarımız dahilinde olmadığına ve dolayısıyla bizden hariçte olan şeyler hakkında elimizden geleni yaptıktan sonra, gücümüzün yetmediği bütün şeylerin bizim için gerçekleşmesi imkânsız şeyler olduğuna inanmaya alışmak»tı. (*Usul Hakkında Nutuk*, III)

İçin aslâ hiç bir sebep bulunmayacaktır: çünkü bunda bizim hiç bir kabahatimiz yoktur: meselâ, olduğundan çok kol veya dilimiz olmasını istemeyiz de, daha fazla sağlık ve zenginlik arzu ederiz. Buna da sebep, bu şeylerin sadece kendi emeğimizle elde edilebileceğini veyahut tabiatımızın hakkı olduğunu tahayyül etmemizdir; halbuki ötekiler için böyle düşünmeyiz. Fakat, mademki aklımızın öğüdünü dinledik, o halde, elimizden gelen hiç bir şeyi ihmal etmediğimizi, hastalık ve talihsizliğin, insan için, sağlık ve zenginlikten daha az tabii olmadığını düşünerek, bu kanaattan kendimizi kurtarabiliriz.

Esasen, her çeşit arzular saadetle telif edilmez de değildir, yalnız sabırsızlık ve hüznü doğuranlar müstesna. Sonra, aklımızın hiç aldanmaması da zaruri değildir; yeter ki vicdanımız en iyi olduğuna hükmettiğimiz şeyleri yapmak için hiç bir zaman karar ve fazileti eksik etmediğimize şahadet etsin; böylece, bu hayatta memnun olmamız için yalnız fazilet kâfidir. Fakat fazilet, akılla aydınlanmadığı zaman, yanlış olabilir, yani iyi yapmak irade ve kararı, bizi iyi sandığımız kötü şeylere de götürebilir, bunun için, faziletten gelen memnurluk sağlam bir memnurluk değildir; sonra umûmiyetle bu fazilet zevk, iştiha ve ihtiraslara karşı konduğu için, onunla amel etmek pek güçtür, halbuki akli doğru kullanma, eyinin doğru bir bilgisini vererek, faziletin yanlış olmasına mani olduğu gibi, hatta faziletle meşru zevklerin arasını bularak, onları tatmamızı kolaylaştırdıktan başka, bize tabiatımızın hal ve şartını da öğreterek, arzularımıza bir sınır da kor: Böylece, itiraf etmek lâzımdır ki *insanın en büyük saadeti aklını doğru kullanmasına bağlıdır*, ve dolayısıyla bunu edinmeye yarayan tahsil, meşguliyetlerin en faydalısı olduğu gibi, şüphesiz en güzel ve en tatlısıdır da.

Bundan sonra, bence, Seneka, bize fazileti kullanmamızı kolaylaştırmak, arzu ve ihtiraslarımızı tanzim etmek, ve böylece tabii saadeti tatmak için bilinmesi gereken başlıca hakikatları öğretmeli idi; bu, onun kitabını, müşrik bir feylesofun yazabileceği, en iyi ve en faydalı bir eser kılabilirdi. Yalnız şunu arzedeyim ki, bu sadece, Altesinizin takdirine sunduğum, kanaatimdir. Nerede kusur ettiğimi bildirmek lütfünde bulunurlarsa, kendilerine pek minnettar kalacak, ve hatalarımı tashih ederek bir defa daha beyan edeceğim ki, Altesinizin en mütevazı ve en itaatli kölesiyim, Bayan.

Egmond, 4 Ağustos, 1645

Descartes

II

Descartes'dan Elisabeth'e

Bayan,

Bundan önce, Seneka'nın kitabında neden bahsetmesi gerektiği üzerine düşüncemi söylemiştim. Şimdi onda neden bahsettiğini ele alacağım. Kitabında başlıca üç şey görüyorum: birincisi üstün eyinin ne olduğunu anlatmaya çalışıyor ve onun bir çok tariflerini veriyor; ikincisi Epikuros'un kanaatine karşı savaşıyor; üçüncüsü, buyurdukları kaidelere göre yaşamıyorlar, diye feylosoflara çatanlara karşılık veriyor. Bu şeylerden ne tarzda bahsettiğini daha yakından görmek için, kitabının her bölümü üzerinde biraz duracağım:

Birincide, akıldan çok örnekle göreneği güdenlere çıkıyor. *Hayatta*, diyor, *hiç düşünülmez, daima inanılır*. Bunun yanında en uslu sanılanlardan öğüt almayı da doğru buluyor; ama, insanın onların kanaatlarını sigadan geçirmek için kendi muhakemesini kullanmasını da istiyor. Bunda ben de tamamiyle onun fikrindeyim; zira her ne kadar bir çokları, kendiliğinden doğru yolu bulamasa da, bununla beraber başka birisi açıkca göserince, yeterce görmeyecekler pek azdır; böylece, ne olursa olsun, körükörüne örneğe göre hareket edecek yerde, en usluların öğüdünü aramağa özendiği ve ruhunun bütün kuvvetlerini güdülmesi gerekini incelemeye verdiği zaman, insanın, vicdanını memnun etmeye ve ahlâk üzerine edindiği kanaatların en iyi kanaatlar olduğuna inanmaya hakkı vardır. Fakat Seneka burada güzel sözünü süslerken düşüncesini ifadede daima doğru değildir. Netekim, *kalabalıktan çıkalım, uslu oluruz*, dediği zaman, sanki uslu olmak için, acaip olmak yettiğini söylüyor gibidir. Halbuki demek istediği hiç te bu değildir.

İkinci bölümde, birincide söylediğini başka sözlerle anlatmaktan başka bir şey yapmıyor gibidir; yalnız herkesce iyi sanılan iyi değildir; sözünü ilâve ediyor.

Üçüncüde de, yine bir sürü üstün körü sözlerden sonra, sonunda üstün iyi üzerine kanaatını söylüyor. *Üstün iyi eşyanın tabiatına uygundur*, diyor *ve tabiatın örnek ve kanununa uymak, işte hikmet, ve mesut hayat tabiatıyla ahenklidir*, diyor. Ben, bu anlattıklarının hepsini pek karanlık buluyorum. Zira, tabiatın tabii temayüllerini anlamadığı muhakkaktır, çünkü çoğunca onlar bizi, kendisine karşı savaştığı, şehvet peşinde sürükleyor; fakat bir çokları bizi şuna hükmettiriyor: *Eşyanın tabiatından Tanrının dünyada bulunan bütün şeylerde kurduğu düzeni anlıyor, ve, bu düzene de yanılmaz ve irademizden müstakil gözü ile bakarak eşyanın tabiatına rıza ve onun kanun ve örneğine uyma usluluktur*; veyahut ta, hristiyanca söylersek, usluluk Tanrının iradesine boyun eğmek ve bütün işlerimizde onu yerine getirmektir; ve *mes'ut hayat ta kendi mahiyetine uygundur*, yani saadet böylece dünyanın düzenine uymak ve başımıza gelen her şeyi iyi bulmaktır, diyor. Bu ise hemen hiç bir şeyi

izah etmediği gibi, hemen sonunda, ruh sağlam değilse, bu saadet olmaz, diye ilâve ettiği ile de ilgisi iyice görülmüyor, eğer tabiata göre yaşamaktan da gerçek akla göre yaşamak anlıyorsa, başka.

Dördüncü ile beşinci bölümde, üstün eyinin başka bir kaç tarifini daha veriyor; hepsinin birinci tarifin mânası ile bir ilgisi varsa da, hiç biri onu yeterce izah etmiyor; ayrılıkları da Seneka'nın, söylemek istediğini iyice anlamadığını gösteriyor. Zira bir şey ne kadar iyi kavranırsa, onu tek bir tarzda ifade etmeye de o kadar kuvvetle karar verilir. En iyi bulduğunu sandığım yer beşinci bölümdedir. Orada diyor ki: *Mes'ut o kimsedir ki, akıl sayesinde, ne arzu eder, ne de korkar, ve mes'ut hayat doğru ve şaşmaz bir hüküm üzerinde sağlamlaşır.* Ama, ne sebepten hiç bir şeyden korkmamak, ne de hiç bir şey arzu etmek gerektiğini öğretmedikçe bütün bunların bize pek az yardımı vardır.

Aynı bölümlerde, saadeti zevkte bulanlarla savaşmağa başlayıp, sonraki bölümlerde de devam ediyor. Bunun için, öteki bölümleri ele almadan önce, bu mesele üzerine fikrimi söyleyeceğim.

İlk olarak, saadette, üstün iyi ve işlerimizin yönelmesi gereken son gaye ve hedef arasında bir ayrılık bulunduğunu görüyorum: Zira saadet üstün iyi değildir; ama onu gerektirir (yani üstün iyisiz saadet olmaz), saadet üstün iyiye sahip olmaktan doğan ruh memnunluk ve hoşnutluğudur. Ama, işlerimizin gayesinden, her ikisini de anlayabiliriz, zira üstün iyi bütün işlerimizde hedef edinememiz gereken şey olduğu gibi, ondan doğan ruh memnunluğunu da, bize üstün iyiyi arattıran cazibe olduğundan, haklı olarak gayemiz adını veriyoruz.

Bundan başka, Epiküros'un, şehvet sözünü kendisine karşı savaşımlardan başka mânada aldığını görüyorum. Zira hasımlarının hepsi bu sözün mânasını, duyguların zevkleri içinde kalarak, daraltmışlardı. O ise, Seneka ile başkalarının yazdığına da kolayca anlaşılacağı gibi, tam tersine olarak, onu bütün ruh memnunluklarına yayıyordu.

Böylece müşrik feylesoflar arasında, üstün iyi ve işlerimizin sonu üzerine başlıca üç kanaat vardı: Birincisi, üstün iyinin, şehvet olduğunu söyleyen Epiküros'un kanaati; ikincisi üstün iyinin fazilet olmasını isteyen Zenon'un kanaati; üçüncüsü de, üstün iyinin, vücudun olduğu kadar ruhunda bütün olgunluklarında mürekkep olduğunu söyleyen Aristonun kanaati. Bu üçü, müsait şekilde tefsir edilirse, doğru olarak kabul edilebilir, ve aralarında bir uyuşma bulunabilir.

Zira Aristo, umumî olarak bütün insanların tabiatının üstün iyisini, yani bütün insanların en olgununun sahib olabileceği nimeti göz önüne aldığı için, onu insan tabiatının erişebileceği bütün olgunluklarda, terkip etmekte haklı idi; ama bu, bizim hiç te işimize yaramaz.

Tersine Zenon da her insanın tek başına ulaşabileceği iyiyi gözönüne aldığından, üstün iyinin ancak fazilette olduğunu söylemekte haklı idi. Çünkü, ancak fazilettir ki, elde edebileceğimiz nimetler arasında,

tamamiyle irademize bağlıdır. Fakat Seneka, bozukluklar arasında bir ayrılık gözetmeksizin hepsine eşit göziyle bakarak, fazileti o kadar sert, o kadar şehvet veya zevk düşmanı olarak göstermiştir ki melankoliklerle kendilerini tamamiyle vücuttan ayıranlardan başka mürit bulmamıştır.

Sonra, Epikuros da, saadetin neden ibaret bulunduğunu ve işlerimizin hedef ve gayesi ne olduğunu gözden geçirdiğinde, bunun zevk, yani ruh memnurluğu, olduğunu söylemekle hata etmemiştir; zira hernekadar yalnız vazifemizi bilmek bizi iyi işlere zorlasa da, bununla beraber, eğer yaptığımızdan zevk almazsak, hiç bir saadet duymayız. Fakat zevk adı çokca kaygı, sıkıntı ve nedametle birlikte veya onlardan sonra doğan yalancı zevklere verildiğinde, birçok kimseler Epikuros'un bu kanaatının rezileti öğrettiğini sanmıştır. Doğrusu, fazileti de öğretmiyor. Fakat nasıl bir piyango çekene bir ikramiye verilen yerde, ikramiyeyi görenlere piyangoyu çekeme arzusu verilir, fakat piyangoyu görmedikçe ikramiyeyi kazanamazlarsa, ve piyangoyu görenlerde, kazanacak bir ikramiye görmedikçe, piyangoyu çekmezlerse; aynı suretle, piyango olan fazilet de tek başına görüldüğü zaman, insanda büyük bir arzu doğurmaz; fakat faziletin ikramiyesi olan memnurluk ta, faziletin yolunda gidilmedikçe kazanılmaz.

Böylece burada saadetin ancak ruh memnurluğundan, yani alelum memnurluktan, ibaret olduğunu çıkarabileceğimi sanıyorum; zira her ne kadar vücuttan gelen bir takım memnurluklar bulunsa da, bununla beraber ruhda bulunmayan hiç bir memnurluk yoktur; fakat, sağlam bir memnurluk sahibi olmak için faziletin yolunda gitmek, yani en iyi olduğuna hükmettiğimiz her şeyi yapmak için sağlam ve sabit bir irade sahibi olmak ve aklın bütün kuvvetini de iyi hüküm vermek için kullanmak lâzımdır. Senek'anın bunun üzerine yazdığını başka bir zamana bırakıyorum; zira mektubum çok uzadı, ve bana kalan pekaz yerde ancak şunu diyebilirim:

Bayan

Altesinizin pek mütevazi ve pek muti kölesi

19/Agustos/1640

Descartes

*Türkçeye çeviren
M. Karasan*